

L'ASSUMPCIÓ I EL TEATRE MEDIEVAL ALS PAÏSOS CATALANS

Josep Romeu i Figueras

Per a l'estudi de la dramaturgia assumpcionista convé conèixer al mateix temps la història de la devoció i creença de l'Assumpció de Maria mantingudes per tradició múltiple.

Les primeres mostres del culte assumpcionista –que es desplega a Orient a partir del segle IV i s'anà introduint a poc a poc a Occident– als Països Catalans les trobem en el sacramentari, dels volts de l'any 1000, de Roda d'Isàvena, refugi de la catedral de Lleida emigrada quan la invasió musulmana. Arran de la reconquesta de Tortosa, el 1148, i de Lleida, el 1149, hi ha una nova penetració d'aquest culte, procedent de la Gàl·lia meridional, sobretot a través de Sant Ruf d'Avinyó. La creença prengué consistència i oficialitat en diverses diòcesis catalanes des de la primera meitat del segle XIII, i fou portada a Mallorca i València amb la reconquesta. Es pot assegurar que la creença, la devoció i el culte assumpcionista als nostre Països, i en particular al Principat, van aconseguir una brillant i estesa eclosió durant el segle XIV i que no restaren interromputs més endavant.

El teatre assumpcionista català medieval fou conseqüència de la creença i la doctrina corresponents, divulgades per la litúrgia i per la tradició llegendària i l'exegètica o dels comentaristes.

Quant a la litúrgia i pel que fa a la dramaturgia són importants els oficis de l'Assumpció i la processó de la dormició de Maria.

Per als oficis conervem testimonis que proven la pràctica generalitzada del culte assumpcionista a les esglésies catalanes. Però no presenten indicis de representació, llevat del bellíssim trop en llatí del processionale de Santa Maria de l'Estany, del segle XIV, cantat i representat a l'introit de la missa de l'Assumpció, el 15 d'agost. Ara per ara, aquest trop dramàtic constitueix l'únic cas conegut a Europa d'un drama litúrgic assumpcionista en llatí realment escenificat.

La processó de la dormició de Maria fou molt estesa arreu dels Països Catalans. Sovint l'organitzaven les confraries de l'Assumpció, que tenien també cura d'altres aspectes festius d'aquesta devoció. La imatge de la Verge jacent al seu llit era conduïda per dotze clergues cantors, en figura dels apòstols, destacant sant Joan amb una palma a les mans. La comitiva recorria el temple, el claustre, els voltants del temple i, més endavant, els carrers de la població. Els primers testimonis a Catalunya són dels volts de 1300, però el costum deu ser més antic. Feta la processó, la imatge jacent de Maria era

dipositada al peu de l'altar, a una capella o a la nau central era vetllada pels figurants d'apòstols amb pregueres i cants. La cerimònia constituïa una forma dramàtica incipient, que admetia amplificacions i innovacions.

Pel que fa a la tradició de la creença als nostres Països, les fonts prioritàries d'informació són dues. La més divulgada i incident és el text inclòs a la *Legenda Aurea* de Varazze, traduïda al català al Rosselló a darreries del segle XIII i conservada en un manuscrit del primeries del XIV. La traducció és conservada, a més, per quatre altres manuscrits catalans medievals, al marge d'alguns altres que copien únicament el relat de l'Assumpció contingut en el llibre de Varazze, tot plegat demostrant la forta popularitat de la creença i la llegenda als Països Catalans. L'altra font, la constitueixen comentaris diversos sobre la doctrina i la llegenda recollits per autors catalans en obres devotes en general més àmplies, o bé constituint motius de sermons i matèria de devoció. Són, per exemple, proses i seqüències litúrgiques assumpcionistes, goigs marians de pietat popular, sermons anònims, el *Liber de Benedicta* tu mal atribuït a Ramon Llull, capítols de la *Vita Christi* d'Eiximenis, sermons de Sant Vicent Ferrer, etc. Entre els tractadistes i els recopiladors el relat és molt diversificat i objecte de les més diverses interpretacions.

Ultra el trop de l'Estany, conservem algunes notícies i tres textos de la dramàtica assumpcionista als nostres Països, en la seva fase més evolucionada i en llengua vulgar. Aquests textos ja veurem que van de Nord a Sud.

De les notícies citem la d'una representació feta a Igualada el Corpus de 1476, una altra a Perpinyà de 1479 i una altra de Cervera el 1487, ambdues també per la mateixa diada, a la processó, com també s'esdevenia, per exemple, a Anglaterra.

El primer drama assumpcionista en català conservat és de finals del segle XIV i el podem identificar amb el que es basà la representació assumpcionista feta a una plaça pública de Tarragona el 1388. El text és força extens, ben desenrotllat dramàticament i poèticament, ric de formes versificatòries, amb referències a melodies litúrgiques i populars; la re-presentació és dotada d'un ritme escènic ben assolit i el conjunt esdevé espectacular i harmoniós. Revela la mà de diversos autors, segurament clergues i estudiants. La representació anava a càrrec d'una confraria de l'Assumpció. Es desenrotllava damunt escenaris múltiples i horitzontals, desconeixia la tramoia aèria i es desplegava de forma seguida i en escenes successives. Constava de dues parts o jornades, segons els documents. Conté la novetat de l'escena dels diables que

es volien emparar de Maria, una escena infreqüent en els drames assumpcionistes d'Europa, d'entre els quals el de Tarragona sembla ésser el més antic dels conservats. La font del drama és la Legenda aurea, seguida fidelment en línies generals i amplificada.

El segon drama conservat, cronològicament parlant, és valencià i es degué representar dins la catedral de València. És expressament denominat misteri, ço que permet de datar-lo dels volts de 1425; la llengua no autoritza de suposar-lo anterior. Sols s'ha conservat el papers de la Verge, però el manuscrit conté valuoses rúbriques referents a l'espectacular tramoia, en especial l'araceli i altra maquinària aèria, als molts personatges que hi intervenien i la música. Tot fa pensar en una complexa representació, i el conjunt revela una mà culta i preparada, d'una afinada sensibilitat dramàtica i un cert gust per la fastuositat. Constava de dues jornades, l'una relativa a la mort de Maria i l'altra a la seva assumpció. No segueix el text de Varazze, sinó diversos comentaristes assumpcionistes, probablement a través de la Vita Christi d'Eiximenis, tan vinculat a València. L'ús de l'araceli, ja documentat a Barcelona el 1418, adequadament aplicat a una representació nadalenca, a l'obra valenciana suposa el primer testimoni de la seva aplicació a un drama assumpcionista. El misteri valencià s'adapta a uns mòduls formals i textuals ben distints de la representació de Tarragona.

Cronològicament, la tercera representació assumpcionista conservada en català, la constitueix el Misteri o Festa d'Elx, objecte de molts treballs fets segons una tradició cultural absolutament aliena a l'europea d'estudis de dramaturgia medieval i que encara perdura, llevat d'algunes encomiables excepcions, fet que ha portat i porta encara a una gran confusió. D'altra banda, afortunadament avui són descoberts documents importants en un meritori escorcoll arxivístic emprès no fa pas molt temps. Es ve representant anualment a l'interior del temple, segurament des de l'entrada la segona meitat del segle XV, llevat d'alguns eclipsis. És un cas excepcional de continuïtat autoritzada dins el temple des que aquest costum fou definitivament prohibit, autorització emparada per un rescripte del papa Urbà VIII, de 1632. El misteri ha de ser força anterior a 1492, si ens atenim que el cèlebre vers de sant Tomàs «que les Índies me an ocupat» és hipermètric, vol dir que fou manipulat a causa del mot «Índies» en lloc de l'original «Índia», que fa, amb el verb, el vers ocatsíl·lab, com es pertany dins el context versificat. El pas del singular al plural, al meu entendre, es degué al fort impacte posterior del descobriment d'Amèrica, les «Índies», i aquesta designació no té res a veure amb l'antiga divisió del vell país asiàtic entre India magna i India bragmanorum. La tarda del 14 d'agost es representa la primera jornada, dita «la vespra», consistent en la representació dels

episodis de la mort de Maria, i la tarda del 15, dita «la festa», amb l'assumpció i la coronació de la Verge. El matí d'aquesta darrera diada, se celebra una processó pels carrers de la població amb la imatge jacent de Maria acompanyada pels actors que encarnen les dues «Maries», els àngels i els apòstols, precedits per sant Joan, que porta la palma. El misteri, de text curiosament molt breu, ha estat tramès per quatre consuetes publicades fins ara; n'hi ha una altra d'inèdita, que jo sàpiga, de 1751, i fragments o papers corresponents a actors de personatges del misteri. La primera és de 1625 i constitueix una còpia –altrament perduda, però coneguda per trasllats moderns– d'una altra anterior, i només conté el text. Les restants publicades són de 1639, 1709 i 1722; copien el text, que és més reduït que l'anterior, i la música. El misteri té els seus atractius en la tramoia, especialment l'aèria, i en la música. Formen la tramoia el núvol o «mangrana», de la devallada de l'àngel, i l'araceli, un ornat i espaiós trapezi en què els àngels recullen l'ànima de Maria, a la primera jornada, i en què el seu cos es pujat al cel i, en l'ascensió, és coronat per la Trinitat des d'un altre aparell aeri més petit, a la segona jornada. La música, monòdica i polifònica, prové, en part, de la himnologia litúrgica i de polifonistes destacats sobretot del segle XVI, i, en part, del cant melismàtic popular, i és cantada la totalitat del misteri. El text literari, en canvi, es limita a la simple funció de sosteniment narratiu. En el transcurs del temps el text original ha anat sofrint importants reduccions, alhora que incorporacions o substitucions que no n'amplien, però, el relat troncal, en benefici de la tramoia i la música, que han assumit translatíciament part del contingut argumental del text. Aquest arribà al seu màxim despullament després de la consuetada de 1625, que ja ens ofería una redacció reduïda, fins a la reestructuració actual, que ha restituit el text de 1625. Una anàlisi interna d'aquest text, l'estudi de la versificació i de la llengua, la intervenció dels successius autors musicals, a partir de mitjan segle XVI, amb consegüents modificacions del text per tal d'adaptar-lo a la música, indueixen, com el vers de sant Tomàs, a creure que la redacció primitiva del text literari s'ha de situar entrada la segona part del segle XV. El misteri d'Elx té el seu model en la representació de València pel que fa a la tramoia aèria. No així pel que fa al text, que segueix unes fonts diferents en la línia de Varazze i, pel que fa a l'episodi de sant Tomàs, en la tradició de l'apòcrif del pseudo-Arimatea. Remarquem, finalment, la processó del matí del dia 15, perquè implica la conservació de la vella pràctica dramàtica assumpcionista, per incipient que sigui, d'aquest tipus de manifestació itinerant.

Cal recordar, altrament, una probable representació assumpcionista celebrada a Lleida i no precisada fins fa poc. La creença i la litúrgia de l'Assumpció són atestades a Lleida pels volts

de l'any 1000, com ja hem vist. Consta que s'hi celebrava processó assumpcionista al claustre de la Seu vella ja devers 1300. Hem conservat oficis litúrgics de la solemnitat. I sabem que per una disposició de 1453 el capítol de la Seu prohibí que les representacions sobre la Passió, la Verge i els sants s'efectuessin davant l'altar major i ordenà que es realitzessin a l'hort del claustre. És probable que alguna d'aquelles representacions marianes escenificava el tema de l'Assumpció, a l'advocació de la qual era consagrada la Seu lleidatana. A causa dels greus perjudicis causats per la guerra contra Joan II, s'interromperen a la catedral de Lleida les manifestacions assumpcionistas en sentit ampli. Sabem documentalment que, força després de la guerra, el 1497, el capítol comissionà un beneficiat prop de la catedral de València per informar-se sobre l'organització de la tan generalitzada processó valenciana de la mort de Maria, deambulant pel claustre de la catedral i els carrers de la ciutat; processó itinerant que Lleida, en efecte, adoptà i anà celebrant amb esplendor des d'aleshores fins fa poc. Però el fet més important, des del punt de vista dramàtic, és que la processó lleidatana anà evolucionant des dels volts de 1500, de tal manera que, tot i molt fragmentària, la documentació conservada ens ofereix prou detalls per admetre que, com a complement de la processó, foren representats dins la catedral almenys els episodis de la mort de la Verge, amb un bon nombre de personatges i una complexa tramoia i utilització d'aparells aeris. Però, malauradament, ens manca el text dramàtic o els textos i cants litúrgics o paralitúrgics en què es basava aquesta representació.

